

УДК 37.012:159.9.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.32>

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Людмила Швидун

Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради,

кафедра дошкільної та початкової освіти

вул. Володимира Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>

Статтю присвячено філософсько-освітньому аналізу процесу формування громадянської компетентності майбутніх педагогів у складних соціокультурних умовах сучасної України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення традиційних підходів до громадянського виховання в умовах глобальних геополітичних трансформацій, системних криз та триваючої військової агресії. Автор наголошує, що в таких екстремальних реаліях громадянська компетентність перестає бути суто набором теоретичних знань про державний устрій, перетворюючись на фундаментальну екзистенційну характеристику особистості вчителя та його ціннісну вертикаль. У межах дослідження використано комплекс методологічних підходів: аксіологічний – для виявлення ціннісних домінант професійної підготовки; феноменологічний – для розкриття сутності громадянськості як особистісного життєвого світу; та метод порівняльного аналізу – для зіставлення вітчизняного досвіду із західними концепціями критичної педагогіки (Г. Жиру) та демократичної культури (М. Нуссбаум). Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні тези про унікальність українського досвіду формування громадянськості, який стає «майданчиком» для верифікації класичних теорій комунікативної дії та дискурсивної етики в «граничних» ситуаціях. Обґрунтовано доцільність формування громадянської компетентності майбутніх фахівців освіти, що має ґрунтуватися на принципах діалогічності, критичної рефлексії та етичної залученості. Особлива увага приділена ролі вчителя як «трансформуючого інтелектуала» та модератора суспільного діалогу, здатного протистояти деструктивним інформаційним впливам. У висновках констатовано, що ефективність громадянського становлення студента-педагога залежить від створення у вищій школі особливого середовища, яке спонукає до активної соціальної дії та відповідальності за спільне майбутнє. Українська філософія освіти збагачує світовий дискурс концептом «дієвої громадянськості», де пріоритетом є не лише процедурна демократія, а здатність до солідарності та збереження людської гідності в умовах екзистенційних викликів.

Ключові слова: філософія освіти, громадянська компетентність, майбутній педагог, національно-патріотичне виховання, екстремальні ситуації, аксіологія, комунікативна дія, суб'єктність та українські реалії.

Постановка проблеми. У контексті глобальних геополітичних трансформацій та триваючої повномасштабної збройної агресії проти України питання формування громадянської компетентності майбутніх педагогів набуває не лише освітнього, а і стратегічного безпечного значення. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується руйнуванням колишніх світоглядних монолітів та виникненням нових викликів, що вимагає від вищої школи підготовки фахівця, здатного до ефективної життєдіяльності в умовах високої невизначеності.

Нині освіта остаточно перестає бути лише механізмом трансляції знань, перетворюючись на фундаментальний простір формування ціннісних орієнтирів, які визначають життєздатність та суб'єктність держави на міжнародній арені, про що свого часу писав Г. Ващенко: «... школа мусить більше уваги звернути на громадське виховання молоді.

© Швидун Л., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Не досить озброїти учнів знаннями, навіть знаннями з історії нашого народу, не досить патріотичного виховання лише через лекції. Крім слова, потрібне ще й діло» [3, с. 196]. Громадянська компетентність у цьому вимірі постає як інтегративна якість особистості, що поєднує національну ідентичність із універсальними демократичними цінностями.

Виникає потреба в педагогах нового покоління, які здатні виховувати свідомих, критично мислячих громадян, що, своєю чергою, зумовлює необхідність глибокого філософсько-освітнього переосмислення самої суті громадянськості. В умовах «плинної сучасності» (за З. Бауманом) та екзистенційних викликів війни громадянськість трансформується з формально-юридичного статусу в ціннісно-етичний імператив та акт свідомого спротиву деструктивним ідеологіям.

Тому нині як ніколи актуалізується проблема пошуку нових концептуальних засад підготовки вчителя, де громадянська компетентність розглядається як життєва стратегія особистості, що гартується в діалозі між традицією національного виховання та вимогами глобального цифрового суспільства. Пошук балансу між індивідуальною свободою педагога та його соціальною відповідальністю перед нацією стає центральною ланкою сучасного філософського дискурсу в Україні.

Водночас аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчує наявність суттєвих суперечностей між задекларованою необхідністю формування громадянської компетентності та недостатньою розробленістю її цілісних філософсько-освітніх засад у системі професійної підготовки майбутніх педагогів. Зокрема, спостерігається розрив між нормативно-цінним змістом громадянської освіти та реальними практиками її впровадження в закладах вищої освіти; між потребою у формуванні активної громадянської позиції та домінуванням репродуктивних моделей навчання; між вимогами до педагога як агента громадських змін та відсутністю відповідного методологічного інструментарію його підготовки.

Крім того, у сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема осмислення співвідношення національного та універсального у змісті громадянської компетентності. З одного боку, вона має ґрунтуватися на засадах української ідентичності, історичної пам'яті та культурної спадщини, з іншого – відповідати принципам відкритого демократичного суспільства, прав людини та глобальної взаємозалежності. Така подвійність зумовлює необхідність розробки нових підходів до інтеграції цих вимірів.

Не менш важливою є проблема формування внутрішньої мотивації до громадянської участі, що виходить за межі формального засвоєння знань і передбачає становлення особистісної відповідальності, готовності до морального вибору та практичних дій. У цьому контексті постає питання про роль філософії освіти як методологічної основи, здатної забезпечити цілісне бачення громадянської компетентності як феномена, що поєднує когнітивний, аксіологічний та праксеологічний рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з такої теми свідчить, що проблема громадянського виховання та професійної підготовки майбутніх учителів перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних науковців, що зумовлено її міждисциплінарним характером та високою соціальністю.

Зокрема, філософсько-світоглядні засади розвитку національно-патріотичного виховання розкрито у працях В. Кульчицького, С. Русової, К. Левківського, Л. Медвідя, Ю. Руденко, В. Скуратівського, В. Шинкаренка, які акцентують увагу на історико-культурних, аксіологічних рівнях. Певні розуміння викликів екстремальних ситуацій наявні в роботах О. Єрмоленка, В. Климчука, В. Шинкарука, Р. Кобця, О. Білого, С. Пролеєва, М. Поповича, Н. Радіонової, розглядаються проблеми відповідальності особистості, морального вибору тощо.

У вітчизняному науковому просторі питання формування професійних компетентностей майбутніх фахівців ґрунтовно досліджували М. Бібік, С. Калашнікова, Т. Ладиченко, В. Луговий, О. Овчарук, О. Пометун, Г. Васянович, С. Клепко, В. Огнев'юк. У їхніх працях обґрунтовано сутність компетентнісного підходу, визначено структуру ключових та професійних компетентностей.

Методологічні засади компетентнісної парадигми освіти представлено у класичних дослідженнях Дж. Равена та Б. Оскарссона, які заклали підґрунтя для розуміння компетентності як інтегрованої характеристики особистості, що поєднує знання, навички, цінності та готовність до діяльності. Соціально-філософські аспекти формування громадянської позиції в освіті розробляли західні дослідники Г. Жиру (критична педагогіка), М. Нуссбаум (концепція освіти для демократії), А. Гутман. Науковці наголошують на ролі освіти в розвитку критичного мислення, демократичних цінностей та громадянської відповідальності.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, у сучасній літературі не досить представленими залишаються філософсько-освітні засади, які б інтегрували класичні уявлення про громадянські із реаліями цифрового суспільства, глобалізаційних процесів та умовами екзистенційних викликів, зокрема війни.

Окремої уваги потребує уточнення концептуальної моделі взаємодії особистої свободи педагога та його відповідальності перед суспільством. Адже наявна суперечність між декларативним рівнем викладання громадянських дисциплін та необхідністю формування реальної суб'єктної позиції майбутнього вчителя.

Формулювання мети статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування філософсько-освітніх засад формування громадянської компетентності майбутніх педагогів та визначення концептуальних підходів до її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Громадянська компетентність майбутнього педагога постає не лише як сукупність знань про державний устрій, а як складний антропологічний феномен та фундаментальний спосіб буття особистості у соціумі. Вона інтегрує у собі три рівні: когнітивний (розуміння демократичних механізмів), аксіологічний (внутрішнє прийняття цінностей) та праксеологічний (готовність до дії).

Спираючись на ідеї С. Русової [9] та В. Кульчицького [6] щодо «націоналізації» освіти, ми розглядаємо громадянськість як глибоке духовне вкорінення в культуру свого народу. Проте у сучасних умовах цей фундамент доповнюється концепцією «людського виміру» історії, яку обґрунтовував М. Попович. Філософ зазначає, що людина у ставленні до себе та інших має керуватися принципами «любові до людини» та «відповідальності за власні дії». А громадянська позиція вчителя – це насамперед здатність бути суб'єктом морального вибору, що базується на принципах гуманізму та поваги до гідності іншої людини [7]. В. Кремінь наголошує, що громадянська компетентність набуває статусу однієї з ключових характеристик цілісного розвитку особистості, оскільки передбачає не лише засвоєння соціальних норм, а й формування здатності до самостійного мислення, морального вибору та відповідальної поведінки. Відповідно, громадянин постає не як пасивний носій прав та обов'язків, а як активний суб'єкт громадських процесів, який усвідомлює власну причетність до розбудови держави та громадянського суспільства [5].

Таким чином, філософський вимір громадянськості полягає в переході від «лояльного підданого» до «автономного суб'єкта», що є критично важливим для педагога.

Сучасні українські реалії, позначені досвідом війни, актуалізують філософську рефлексію «граничних / межових станів», про які йдеться у працях М. Поповича, С. Пролєєва та В. Шинкарука. Громадянська компетентність у таких умовах трансформується у стійкість та незламність. Як зазначає С. Пролєєв, у критичні моменти історії саме освіта має стати інститутом, який утримує ціннісний каркас суспільства [8].

Тому ми повністю суголосні з думкою В. Андрущенко, що «... не менш актуальним і проблемним є завдання підготовки учнів і студентів до життя у системі демократичних відносин, що поступово утверджуються в царині політичних, ширше – суспільних відносин сучасної України. Йдеться про формування культури демократичного мислення і поведінки, світовідчуття людини, її повсякденної практики, яка має базуватися на демократичних цінностях» [1, с. 31].

Крім того, варто акцентувати увагу на теорії комунікативної дії А. Єрмоленка [4], що набуває особливого значення у сучасних умовах буття. В умовах кризи громадянська компетентність виявляється у здатності вчителя моделювати раціональний діалог, уникаючи маніпуляцій. Розвиваючи думку В. Шинкарука про призначення людини [10], ми припускаємо, що формування громадянської позиції вчителя – це процес становлення його екзистенційної стійкості. Вчитель постає як постать, що транслює «онтологічну впевненість» (за Р. Кобцем) та володіє «герменевтичним хистом» (за О. Білим), а також здатністю тлумачити складні соціокультурні тексти сучасності, допомагаючи учням вибудовувати власну ідентичність [2].

Філософсько-освітній підхід до формування громадянської компетентності вимагає відмови від авторитарних методів на користь стратегій, що стимулюють суб'єктність студентів. Йдеться про діалогічність, що передбачає створення відкритого простору для дискусій, де студент має право на власну позицію. Крім того, варто звернути увагу на «формування гармонійної, всебічно розвинутої, самодостатньої особистості, здатної «користуватися власним розумом» (Кант), розвиненими почуттями і волею, орієнтуватись у глобальних інформаційних потоках, жити і працювати у світі постійних змін і трансформацій [1, с. 22], розвивати здатність аналізувати медіапотоки та виявляти маніпуляції, що є надзвичайно важливим у час війни. Це можуть бути спеціальні тематичні курси або модулі, сюжетно-рольові ігри, практичні завдання та вправи, проекти, дебати та дискусії, співпраця з громадськими організаціями, волонтерство, приклад учителя тощо.

Отже, громадянська компетентність педагога у сучасних українських реаліях постає як синтез національної ідентичності та універсальних демократичних цінностей, що гартується через осмислення екзистенційних викликів та активну соціальну практику.

Філософсько-освітні засади підготовки майбутніх педагогів в Україні корелюють із провідними західними концепціями «критичної педагогіки» та «демократичної освіти». Зокрема, ідеї Генрі Жиру (Henry Giroux) про вчителя як «трансформуючого інтелектуала» (transformative intellectual) [12] дозволяють розглядати громадянську компетентність не як пасивне засвоєння знань, а як інструмент соціальних змін. У цьому контексті педагог стає моральним агентом, який навчає студентів критично деконструювати дискурси та медіаманіпуляції.

Важливим для нашого дослідження є концепт «демократична культура» Марти Нуссбаум (Martha Nussbaum). У своїй праці «Не заради прибутку» вона наголошує, що гуманітарна освіта є фундаментом демократії, оскільки формує здатність до співпереживання (наративної уяви) та критичного судження [13]. Це співзвучно з українськими реаліями, де формування громадянської стійкості майбутнього вчителя вимагає не лише фахових знань, а й розвитку «світового громадянства» (cosmopolitan citizenship).

Досвід німецької освіти, зокрема принципи «Бойтельсбаського консенсусу» (заборона індоктринації, представлення альтернативних поглядів), стає методологічним орієнтиром для запобігання авторитарним тенденціям у підготовці педагогів. Також концепція «плинної сучасності» Зигмунта Баумана (Zygmunt Bauman) допомагає зрозуміти складність формування ідентичності в умовах нестабільності, де громадянська компетентність постає як єдиний стабільний якір особистості в мінливому світі [11].

Український досвід формування громадянської компетентності в умовах повномасштабної війни є не просто локальним прикладом кризи, а унікальним засобом для перевірки фундаментальних європейських теорій демократії та освіти. Якщо класичні моделі (наприклад, «освіта для демократичного громадянства» Ради Європи) вибудовувалися в умовах тривалого миру та стабільності, то українська практика змушує переосмислити ці концепції в межах екзистенційної антропології та національного спротиву.

По-перше, український досвід доводить, що громадянська компетентність майбутнього педагога в екстремальних умовах перестає бути «набором інструментів» (toolbox) і стає онтологічною характеристикою особистості. У цьому контексті концепція «критичного мислення» (за Дж. Дьюї чи Р. Полом) в Україні наповнюється новим змістом: це вже не просто логічний аналіз інформації, а здатність зберігати ціннісну суб'єктність під тиском екзистенційної загрози.

По-друге, відбувається верифікація теорії «комунікативної дії» Ю. Габермаса. В українських реаліях «ситуація ідеальної мови» та раціональний дискурс проходять випробування в умовах емоційної травми та граничного буття. Педагог, що формує громадянськість у таких умовах, виступає не лише модератором діалогу, він є носієм національних та загальнолюдських цінностей, етичного імперативу.

Отже, українська філософія освіти нині пропонує світовій спільноті концепт «дієвої громадянськості», де пріоритетом є не лише процедурна демократія, а здатність до солідарності та самопожертви заради спільних цінностей. Таким чином, можемо вважати, що громадянська компетентність гартується через безпосередню залученість її до захисту життєвого світу людини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у такому науковому напрямі. В результаті проведеного огляду філософсько-освітніх засад формування громадянської компетентності майбутніх педагогів та визначення концептуальних підходів до реалізації такої компетентності можна зробити такі висновки:

по-перше, формування громадянської компетентності майбутніх педагогів у сучасних реаліях є не лише педагогічним завданням, а фундаментальною антропологічною проблемою відтворення суб'єктності нації. Громадянська компетентність майбутнього педагога є інтегративним особистісним утворенням, що поєднує когнітивний, аксіологічний та праксеологічний компоненти та визначає здатність фахівця до усвідомленої, відповідальної та ціннісно орієнтованої професійної та соціальної діяльності;

по-друге, з'ясовано, що ключовим елементом громадянської компетентності є ціннісна вертикаль особистості вчителя, де професійна етика невіддільна від громадянської відповідальності. В умовах сучасних українських реалій (воєнного стану та трансформації ідентичності) громадянськість перетворюється з теоретичного концепту на екзистенційний вибір фахівця.

Крім того, визначено, що ефективність цього процесу залежить від створення діалогічного освітнього середовища, яке спонукає студента до критичного мислення та активної соціальної дії, а не лише до репродукування нормативних знань про державу та право.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні впливу цифровізації суспільства на трансформацію громадянських чеснот майбутніх педагогів та аналізі досвіду подолання освітніх криз у післявоєнний період.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В., Передборська І. Філософія освіти : підручник. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 329 с.
2. Білий О. Політика ідентичності та герменевтика історичного досвіду. *Філософська думка*. 2015. № 6. С. 6–18.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для виховників, учителів і українських родин. 2-е вид. Брюссель–Торонто–Нью-Йорк–Лондон–Мюнхен : В-во Центральної управи Співки української молоді. 1976. 208 с.
4. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія : підручник. Київ : Ліра, 1999. 488 с.
5. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Знання України, 2009. 520 с.
6. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен; Львів : УВУ, 1995. 164 с.
7. Попович М.В. Бути людиною. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 439 с.
8. Пролєєв С.В. Етика як антропологія. Київ : Вид-во гуманітарної літератури, 2005. 348 с.
9. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 1997. 272 с.
10. Шинкарук В.І. Вибрані твори : у 3-х т. Т. 1: Філософська антропологія. Київ : Наукова думка, 2003. 400 с.
11. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 240 p.
12. Giroux H.A. *Teachers as Intellectuals: Toward a Critical Pedagogy of Learning*. Westport : Bergin & Garvey, 1988. 249 p.
13. Nussbaum M.C. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton : Princeton University Press, 2010. 158 p.

**PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL PRINCIPLES OF FORMING
CIVIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS****Liudmyla Shvydun***Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education”**Dnipropetrovsk Regional Council”,**Department of Preschool and Primary Education**V. Antonovycha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine**<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

The article is devoted to the philosophical and educational analysis of the process of forming the civic competence of future teachers in the complex socio-cultural conditions of modern Ukraine. The relevance of the research is determined by the need to rethink traditional approaches to civic education in the context of global geopolitical transformations, systemic crises, and ongoing military aggression. The author emphasizes that in such extreme realities, civic competence ceases to be a mere set of theoretical knowledge about the state structure, transforming into a fundamental existential characteristic of the teacher's personality and their value vertical. In the course of the research, a complex of methodological approaches was used: the axiological approach – to identify the value dominants of professional training; the phenomenological approach – to reveal the essence of citizenship as a personal life-world; and the method of comparative analysis – to contrast domestic experience with Western concepts of critical pedagogy (H. Giroux) and democratic culture (M. Nussbaum). The scientific novelty of the work lies in the substantiation of the thesis about the uniqueness of the Ukrainian experience of forming citizenship, which becomes a “platform” for the verification of classical theories of communicative action and discourse ethics in boundary situations. It is proved that the formation of civic competence of future educational specialists should be based on the principles of dialogicity, critical reflection, and ethical engagement. Special attention is paid to the role of the teacher as a “transformative intellectual” and a moderator of social dialogue, capable of resisting

destructive information influences. The conclusions state that the effectiveness of a student-teacher's civic development depends on the creation of a special environment in higher education that encourages active social action and responsibility for a common future. Ukrainian philosophy of education enriches the global discourse with the concept of "active citizenship", where the priority is not only procedural democracy but the ability for solidarity and the preservation of human dignity in the face of existential challenges.

Key words: philosophy of education, civic competence, future teacher, national-patriotic education, extreme situations, axiology, communicative action, subjectivity and Ukrainian realities.

Дата першого надходження статті до видання: 27.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026